

EMİR NOGAY'IN AK ORDA YÖNETİMİNDEKİ KONUMU*

SELİM ÇOLAK**

DİNÇER KOÇ***

Öz: Ak Orda Hanlığı'nın kuruluş evresinde önemli bir yere sahip olan Emir Nogay, yaklaşık 40 yıllık siyasî hayatında ulus yönetiminde çok önemli konuma ulaşmıştır. Berke Han döneminde ordu komutanı olarak tarih sahnesine çıkan Nogay zamanla Ak Orda'da sağ kanadın liderliğine yükselmiş, Tokta Han'ın tahta çıktığı sıralarda ise gücünün zirvesine ulaşmıştır. Aynı süreçte Nogay'ın etkisinin komşu ve vasal devletlerde de arttığı görülmektedir. 1270'li yıllardan itibaren düzenlediği seferlerle birlikte Balkanları nüfuzu altına alırken başta Bulgaristan olmak üzere bölgedeki yöneticiler onun hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Öte yandan Macaristan ve Lehistan seferleriyle bağlantılı olarak Galiçya knezleri üzerindeki otoritesini tesis eden Nogay, diğer yandan Kuzey Rusya'daki büyük knezlik mücadelesine de taraf olmuştur. Bunun dışında başta Memlükler ve Doğu Roma İmparatorluğu olmak üzere pek çok devletle de diplomatik münasebetler tesis etmiştir. Neredeyse bağımsız bir hükümdarın sahip olduğu tüm yetkileri kendi uhdesinde toplamayı başarmasının sonucunda Nogay ile alakalı iki soru gündeme gelmektedir: 1) Nogay'ın Ak Orda yönetimi içerisindeki konumu nedir? 2) Nogay bir han mıydı? Bu noktada kaynaklarda yer alan farklı ifadeler Nogay'ın konumunu tam olarak tespit etmemizde bize yeteri kadar yardımcı olmamaktadırlar. Biz bu çalışmada ilk olarak kaynakların verdiği bilgileri birbiriyle karşılaştırarak Nogay'ın ulus yönetiminde sahip olduğu konumu açıklayacağız. Ardından da Nogay'ın hanlığı meselesindeki tartışmayı ele aldıktan sonra bu konuda bir sonuca ulaşmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Nogay, tümenbaşı, karaçi bey (dört bey sistemi), beylerbeyi, emir, hanlık tartışmaları, para basma

POSITION OF AMIR NOGAI IN WHITE HORDE ADMINISTRATION

Abstract: Amir Nogai, who had an important place in the establishment phase of the White Horde Khanate, reached a very significant position in the state's administration in his nearly 40 years political life. Nogay, who appeared on the stage of history as an

* Bu makale "Emir Nogay ve Deşt-i Kıpçak'ta Hâkimiyet Mücadelesi" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, selimcolakk61@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0646-6277

*** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, dincerkoc@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1261-2197

(Yazının Geliş Tarihi/Received Date: 05.08.2021, Yazının Kabul Tarihi/Acceptance Date: 09.09.2021)

Doi:10.47089/iuad.979358

army commander during the period of Berke Khan, rise to the leadership of the right wing in the White Horde in time and reached the peak of his power when Tokhta Khan enthroned. In the same period, it is seen that the influence of Nogai increased in neighboring and vassal states. While he was taking the Balkans under his influence with the campaigns that he organized since the 1270s, the ruler in the region, especially Bulgaria, had to accept his dominance. On the other hand, Nogai, who established his authority over the Galician princes in connection with the Hungarian and Polish campaigns, also took a side to the great principality struggle in Northern Russia. Apart from this, he established diplomatic relations with many states, particularly the Mamluks and the Eastern Roman Empire. As a result of the fact that almost an independent ruler has managed to gather all the authorities he has under his own responsibility, two questions arise about Nogai: 1) What is the position of Nogai in the White Horde's administration? 2) Was Nogai a khan? At this point, the different expressions in the sources don't help us enough to determine the exact position of Nogai. Firstly in this study, we will explain the position of Nogai in the state's administration by comparing the informations given in the sources with each other. Then, after discussing of Nogai's khanate issue, we will try to reach a conclusion on this point.

Keywords: Nogai, division in chief, qaraçı beys (four-beys system), beglerbeg, amir, khanate debates, minted coin

Giriş

Tahmini olarak 1230'lu yılların sonu ile 1240'lı yılların başında doğan Nogay oldukça erken bir dönemde kendisini siyasi olayların merkezinde bulmuştur. İlk Hülâgu'nun ordusuna destek amacıyla Batu Han tarafından Cuci Ulusu'nu temsilen gönderilen birliklerin arasında yer alan Nogay, daha sonra Cuciogullarının öldürülmesi üzerine İran'dan kaçarak Deşt-i Kıpçak'a ulaşmıştır (Çolak, 2021: 89-93). Bunun üzerine Berke Han tarafından akrabalarının intikamını almak amacıyla 1262'de Hülâgû'ya karşı yollanmasıyla birlikte çok erken bir tarihte kendisini devlet yönetiminde bulmuştur. Mengü Timur döneminde İlhanlılarla yapılan tüm savaşlarda yer alan Nogay, 1272 yılında batıya gönderilmiştir. Bu ortamda Tuna Nehri'nin döküldüğü yerde bulunan Sakçı şehrini kendisi için gayriresmî başkent olarak seçen Nogay, 1300 yılındaki ölümüne kadar buradan Ak Orda siyasetine dâhil olacaktır.

Konuya başlamadan önce önemli olduğunu düşündüğümüz Nogay'ın şeceresinden kısaca bahsetmek istiyoruz. Nogay'ın soyu konusunda kaynaklar ekseriyetle Cengiz Han'ın soyundan geldiğini belirtmektedirler. Arap kaynaklarına göre Nogay'ın şeceresi "*Cengiz oğlu Cuci oğlu Moğol oğlu Tatar oğlu Nogay*" şeklindedir (Baybars, 1941: 197; Veselovskiy, 1922: 2; Kafalı, 1976: 41)¹. Eserini diğer Farsça kaynaklardan daha erken kaleme alan Cüveyni,

¹ Nüveyri'nin eserinde Nogay'ın şeceresi farklı şekillerde verilir. Tula Buka Han ile katıldığı Macaristan seferinin anlatıldığı kısımda "*Cuci oğlu Moğol oğlu Tatar oğlu Nogay*" şeklindedir (Nüveyri, 1941: 265). Ancak Berke Han'ın Hülâgû Han ile olan savaşının anlatıldığı yerde ise Cuci yerine Cengiz Han ismi yer alır (Nüveyri, 1941: 251). Diğer kaynakların verdiği bilgiler göz önüne alındığı zaman Nüveyri'den aktardığımız ilk kaydın doğru olduğu görülmektedir.

Cuci'nin yedi oğlu olduğundan bahsetmektedir. Bunlardan biri olan Bogal muhtemelen Nogay'ın dedesidir (Cüveynî, 2013: 245). Vassaf'ın eserinde Cuci'nin yedi oğlu olduğu belirtilmesine rağmen bunların içerisinde Nogay'ın dedesine işaret eden birisi görülmemektedir. Buna karşılık Nogay'ın Tokta Han ile mücadelesini anlattığı yerde onu Tatar'ın oğlu ve Cuci'nin torunu olarak göstermektedir (Vassaf, 1941: 84-86). Bu şecerede birtakım eksiklikler olmakla birlikte Nogay'ı Cuci'nin soyundan göstermesi bakımından önemlidir. Nogay'ın şeceresine dair en ayrıntılı açıklamayı ise İlhanlı tarihinin önemli isimlerinden Reşidüddin vermektedir. Ona göre Nogay'ın dedesi Cuci'nin yedinci oğlu olan Buval'dır. Buval'ın da Tatar ve Mingkadar adlı iki oğlu olup bunlardan ilki Nogay'ın babasıdır (Raşid-ad-din, 1960: 75)². Ermeni kaynaklarında da Nogay'ın dedesinin ismi Teval şeklinde ifade edilmektedir (Patkanov, 1873: 100)³. Kaynakların aktardığı bu bilgiler Nogay'ın Cengiz Han'ın soyundan geldiğini açık şekilde ortaya koymaktadır. Bundan sonra Nogay'ın şeceresini ele alırken daha güvenilir olması hasebiyle Reşidüddin'i esas alarak Buval oğlu Tatar'ı kullanacağız.

Nogay'ın Ulus İçerisindeki Konumu

Kaynaklarda Nogay'ın Ak Orda içerisindeki konumu ile ilgili genel olarak "*Berke'nin ordu komutanı*" ifadesi geçmektedir (Baybars, 1941: 169; Makrizi, 1884: 434; Raşid-ad-din, 1960: 83; Vassaf, 1941: 86; Schamiloglu, 1986: 129-130). Kazvini'nin eserinde ise ondan "*ulusun ordu komutanı*" (emir-i leşker) şeklinde bahsedilmektedir (Kazvini, 2018: 475). Bu ifadeden aslında onun sadece Berke Han döneminde değil, daha sonra da ordu komutanı olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak tarihi olaylara baktığımız zaman durumun tam olarak böyle olmadığını görüyoruz. Berke Han'ın tahtta olduğu sırada Nogay daha çok tümenbaşı* konumundaydı ve genellikle öncü kuvvetleri komutanı olarak seferlere katılıyordu. Berke Han'ın Abaka Han'a karşı gönderdiği orduda da öncü kuvvetlerine komuta etmiş, bu sefer sırasında gösterdiği başarılarından ötürü ödüllendirilerek emrine birkaç tümen verilmişti (Nüveyri, 1941: 255; Aynî, 1884:

Ömeri'nin eserinde de Cuci'nin oğullarından bahsedilirken Buvul adı geçer ki muhtemelen Nogay'ın dedesi Buval/Moğol'a işaret etmektedir (Ömeri, 1941: 394). Eserin Selenge Yayınlarından çıkan çevirisinde ise Buvul yerine Yuvuk geçmektedir (Ömeri, 2014: 66).

² Aynı eser içerisinde Berke ile Hülâgû Hanlar arasındaki savaşların anlatıldığı yerde Nogay'ın şeceresi "*Kuli oğlu Tumakan oğlu Caruk oğlu Nogay*" şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Raşid-ad-din, 1960: 82). Buradaki şecere açık bir şekilde yazarın hatasından kaynaklanmakta olup yukarıda verilen şecere doğrudur. Nitekim yazarın bir diğer eseri olan *Şuab-i Pençgâne*'de de Nogay'ın şeceresi Cuci oğlu Buval oğlu Tatar şeklinde gösterilmektedir (Raşid-ad-din, 2019: 88).

³ Bu isim Patkanov'un eserinin sonunda Ermeni tarihçilerine göre oluşturduğu Cengiz Han'ın şeceresinde yer alır. Ancak Patkanov'un hangi Ermeni kaynağına dayanarak bu ismi şecereye eklediğini maalesef tespit edemedik.

* Bir tümen 10.000 kişilik bir askeri birlik olup komutanlarına tümenbaşı denirdi. Savaşlarda yaşanan kayıplar ve tümene yapılan eklemelere bağlı olarak bu sayı eksik veya fazla da olabildi (Özgüdenli, 2012: 462).

509-510). Bu tümenin sayısı hakkında *Câmiu't-Tevârih*'te ipucu vardır. Burada Berke Han'ın Hülâgû Han'a karşı 30.000 askerle Nogay'ı gönderdiği yazmaktadır (Reşidüddin, 2013: 68). Her ne kadar kastedilen olaylar aynı olmasa da bu ifade Nogay'ın emrinde üç tümen olduğunu göstermektedir ki bu da Berke Han'ın gözünde gerçekten de iyi bir konuma yükseldiği anlamına gelmektedir. Böylece onun Berke Han döneminde ordu komutanı olmasa da önemli komutanlar arasında yer aldığını söylemek mümkündür.

Mengü Timur Han döneminde batıya giden Nogay'ın çevre ülkelere akınlar düzenlemesi onun askerî gücünü koruduğunu göstermektedir. Bu durum sonraki hanlar zamanında da devam etmiştir. Nitekim Macaristan'a sefer düzenlemek isteyen Tula Buka Han, Nogay'dan kendisiyle birlikte sefere gelmesini istemiş, o da emrindeki tümenlerle sefere katılmıştır (Baybars, 1941: 187; Nüveyri, 1941: 265). Bu durum onun güçlü bir orduya sahip olduğunu gösterir. Ancak yine de ondan ordu komutanı olarak bahsedebilmemiz mümkün değildir. Öncelikle Ak Orda içerisinde tüm orduyu emri altında bulunduran bir mevki söz konusu değildi (Trepavlov, 2015: 130). Öte yandan Mengü Timur Han döneminde kendisi yavaş yavaş yönetimden uzaklaştırılmıştır. Bunun en büyük göstergesi 1278'de Alanlara karşı yapılan sefere çağrılmamış olmasıdır. Sonraki hanlar döneminde devlet içerisindeki gücü artmakla birlikte yine de böyle bir konum elde edememiştir. Bu sebeple onun askerî etkinliği daha çok Ak Orda'nın batısıyla sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla Kazvini'nin onun için kullandığı ifadenin doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

Şimdiye kadar Nogay'ın sadece askeri yükselişini ele aldık. Fakat Nogay'ın artan gücüyle birlikte başka haklar elde ettiği de görülmektedir. Bunların en başında yabancı hükümdarlarla diplomatik temaslar kurması gelmektedir. Onun ilk diplomatik temasları Mengü Timur Han zamanında başlamıştır. Bu dönemde bir yandan Memlük Sultanı Baybars ile mektuplaşan Nogay öte yandan Doğu Roma İmparatoru VIII. Mikhail ile elçi teatisinde bulunmuş ve İmparatorun gayri meşru kızı Efosina ile evlenmiştir (Baybars, 1941: 169-170; Pachymeres, 2019: 45, 59). Sonraki hanlar zamanında da bu ilişkiler devam etmiştir. Memlüklerle mektuplaşmalarını⁴ sürdüren Nogay; Bulgarlar, Sırlar ve Rus knezleri ile de diplomatik ilişkilerde bulunmuştur. Öyle ki 1291'de Karadeniz'e açılmaya çalışan Venedik'in bile Nogay nezdinde diplomatik girişimi olmuştur (Vernadsky, 2015: 229; Şpuler, 2016: 355; Ciociltan, 2012: 160).

İlerleyen dönemde Nogay'ın komşu devletlerin iç işlerine karışmaya başladığı da görülmektedir. Doğu Roma ile ittifakı sonucunda aralıksız akınlarda bulunduğu Bulgaristan, George Terter döneminde Nogay'a itaat etmek zorunda kalmış, bu durum Kral Smilets'in zamanında da devam etmiştir. Bu sıralarda Bulgar yönetimine karşı bağımsız şekilde hareket eden Vidin ve Branicevo

⁴ 1271'de Müslüman olduğunu bildiren mektubu yollamasının dışında 1284'te Mısır'dan Nogay'a elçiler gelmiş, H. 685'e denk gelen 1286-87 yılında da Nogay'dan Mısır'a elçiler yollanmıştır. (Abdüzzahir, 1941: 144; Baybars, 1941: 188; İbnü'l-Forat, 1884: 362).

yöneticileri de saldırgan politika izleyen komşuları Bulgaristan, Sırbistan ve Macaristan'a karşı çareyi Nogay'a tabi olmakta bulmuşlardır (Vasary, 2018: 99; Fine, 1994: 224). Yine Sırbistan da 1292'de Vidin'e yaptığı saldırının bedeli olarak Nogay'ın savaş hazırlıklarını ancak ona tabi olmak ve vergi ödemek şartıyla durdurabilmiştir (Danilo, 1935: 91-92; Uzelac, 2011: 13). Tüm bunlar Nogay'ın zaman içinde Balkanlar üzerindeki nüfuzunun ne denli genişlediğini göstermektedir. Öyle ki onun ölümünden sonra Ak Orda batıdaki topraklarda onun kadar etkili olamayacaktır.

Nogay'ın nüfuzunun kendisini gösterdiği bir başka yer ise Rusya topraklarıydı. Mengü Timur Han'ın ölümünden sonra Kuzey Rusya'da Dmitriy ve Andrey Aleksandroviç kardeşler arasında büyük knezlik mücadelesi başlamıştı. Bu mücadelede hanların Andrey'e yarlık vermelerine karşılık Dmitriy, Nogay'dan aldığı destekle ölünceye kadar konumunu korumayı başarmıştır (Nasonov, 1940: 72-77; Gorskiy, 2002: 132-134, 144-146; Özcan, 2017: 255-260, 283-292). Yine Güneybatı Rusya'daki en güçlü knez Nogay'ın destek verdiği Lev Daniloviç idi. Nogay'dan aldığı yardımlarla başarısız da olsa Litvanya ve Lehistan'a sefer düzenleyen Lev, zamanla diğer knezlerden daha güçlü konuma ulaşmıştır (Paşuto, 1950: 128-129; Gorskiy, 2002: 131-132; Özcan, 2017: 266-268).

Böylesine büyük bir güce sahip olan Nogay'ın ulus içinde sahip olduğu konum araştırmacılar nezdinde merak konusu olmuştur. Bunlardan biri olan Şamiloğlu, Nogay'ı "*karaçi bey*"⁵ olarak görmektedir. Kendisi doktora tezinde Cuci Ulusu'nun dağılmasından sonra ortaya çıkan hanlıkların yönetiminde karşılaşılan organizasyon ve mevkilerin Cuci Ulusu yönetiminden miras kaldığını ileri sürmüştür (Schamiloğlu, 1986: 33). Bu kapsamda hanlıklar döneminde hanların tahta çıkışında etkili olan, orduya komutanlık eden ve yabancı ülkelerle diplomatik temaslarda bulunan karaçi beylerin Cuci Ulusu'ndaki ilk temsilcisi olarak Nogay'ı görmektedir (Schamiloğlu, 1986: 129-140). Şamiloğlu'nun ortaya koyduğu tez makul olmakla birlikte Nogay'ın soyunu göz önüne aldığımız zaman kabul etmek zordur. Nitekim Şamiloğlu karaçi beylerin aynı zamanda yönetimde etkili olan boyların liderleri olduğunu söylemektedir. Oysaki Nogay, Cengiz Han'ın soyundan gelmesi sebebiyle han ailesine mensuptu. Bu şartlar altında bir

⁵ Cuci Ulusu'nun dağılmasından sonra kurulan hanlıkların yönetiminde karşılaştığımız karaçi bey, önde gelen boyların beylerine verilen bir unvandı. Sözlükteki anlamı "*hizmetli, kul*" gibi manalara gelmekteydi. Karaçi beylerin sayısı zaman zaman farklılık gösterse de genellikle dört beyden oluştukları görülmektedir. Örneğin Kırım Hanlığı ile alakalı kayıtlarda karaçi beylerin Şirin, Barın, Argın ve Kıpçak boylarının beylerinden oluştukları tespit edilmektedir. Ordu yönetiminde etkin olan karaçi beyler aynı zamanda han seçiminde de oldukça önemli etkiye sahiptilerdi. Öyle ki bir arada hareket ettikleri takdirde hanı tahttan indirip yerine başkasını tayin etmeleri mümkündü. Karaçi beylerin diğer önemli özellikleri ise yabancı hükümdarlarla diplomatik temaslarda bulunmaları ve hanın aldığı kararların onların onayından sonra yürürlüğe girmesidir. Bu bakımdan dört karaçi beyinin Cuci Ulusu sonrası hanlıklar döneminin en önemli siyasi erklerinden biri oldukları anlaşılmaktadır (Schamiloğlu, 1986: 41-71; Sibir, 2020: 55).

boy beyi olmayan Nogay'ın karaçi beyi olması da mümkün değildi (Halperin, 2020:37).

Nogay'ın konumu ile alakalı olarak son dönemde *beylerbeyi* görüşü öne çıkmıştır. Ordunun komutanlığını üstlenen, diplomatik ilişkilerden sorumlu olan beylerbeyi, handan sonra ulus içindeki ikinci büyük kişi olarak görülmektedir (Trepavlov, 1993: 87) Ak Orda'nın ilk beylerbeyi olan Nogay'ın kendisine ait ordusu, toprakları ve yönetimi vardı. Tula Buka Han'ın Macaristan seferine kendi ordusuyla katılmasından yukarıda bahsetmiştik. Kendi topraklarına gelince Tokta Han'dan kaçan emirleri kabul etmesi ve onlara toprak vermesi sahip olduğu ulusun büyüklüğünü göstermektedir. Yine Tokta Han'ın kaçan emirlerin iadesi için yolladığı mektubu yorumlarken ulusunun ileri gelenleri ve danışmanlarının görüşüne başvurması onun kendi ulusu içindeki yönetim organizasyonunu açığa çıkarmaktadır (Baybars, 1941: 199-200; Nüveyri, 1941: 274). Trepavlov'un Nogay'ın sahip olduğu yetki ve güç konusunda öne sürdüğü argümanlar doğru olmakla birlikte beylerbeyi ifadesinin çağdaş kaynaklarda yer almaması bu kelimenin kullanımını problemlili hâle getirmektedir (Halperin, 2020: 37).

Nogay'ın konumundaki yükseliş muhtemelen Mengü Timur Han'ın hâkimiyetinin ilk zamanlarında başlamıştır. Bu dönemde Sultan Baybars ile mektuplaşması ve sonrasında Arap kaynaklarının ondan "*Berke'nin ordu komutanı*" diye bahsetmeye başlaması onun konumundaki değişikliğe işaret etmektedir. İlhanlılar ile yapılan barıştan sonra Nogay batıya geçmiş ve bundan sonra Ak Orda'nın sağ kanadı üzerinde hâkim olmuştur (Trepavlov, 2015: 130). Onun döneminde batıyla alakalı pek çok mesele Nogay'ın uhdesinde toplanmıştır. Bunun en bariz örneği Balkanlar üzerinde tek başına söz sahibi olmasıdır. Bu süreç içerisinde Ak Orda'nın batısındaki emir ve birlikler de onun komutası altındaydı. Arap kaynaklarına göre Nogay'ın Tokta Han ile ilk savaşından sonra bazı emirler umduklarını bulamadıkları için Tokta Han'ın tarafına geçmeye karar vermişlerdi. Bunlar Kurmuş'un oğulları ile emirlerden Maci, Sudun, Utraç, Akbuğa ve Tayta idiler ki hepsinin toplam 6 tümen askeri vardı (Baybars, 1941: 206, 210). Bundan başka Reşidüddin onun Tokta Han ile ikinci savaşını anlatırken Nogay'ın 30, Tokta Han'ın ise 60 tümen topladığını söylemektedir (Raşid-ad-din, 1960: 86). Bu sayı elbette abartılıdır ancak aradaki oranı göstermesi bakımından önemlidir. Nogay'ın kendi gücüne dayanarak tek başına Tokta Han'ın ordusunun yarısı büyüklüğünde ordu çıkarabilmesi mümkün değildir, bu ancak sağ kanattaki diğer emirlerin ona katılması ile mümkün olabilirdi (Sabitov, 2012: 250)⁶. Söz konusu bu güç tüm sağ kanadın Nogay'ın denetiminde olduğunu göstermektedir.

Nogay'ın gücüne katkı sağlayan bir diğer mesele ise onun akalığı idi. Reşidüddin'in aktardığı bilgiye göre Tula Buka Han ve onun taht ortaklarının kendi canına kastetmesinden korkan Tokta, bu durumdan kurtulmak için Nogay'a mektup yollamıştır. Bu mektupta Nogay'dan aka olarak bahsetmiş ve kendisine

⁶ Sabitov'a göre Reşidüddin'in vermiş olduğu rakamlar Nogay'ın başında bulunduğu Sağ Kanat ile Tokta Han'ın başında bulunduğu Merkezi Ulusların nüfusuna işaret etmektedir.

yardım etmesi karşılığında büyüğünün (Nogay) sözünden çıkmayacağını ve ona tabi olacağını belirtmiştir (Raşid-ad-din, 1960: 83). Burada kastedilen aka ifadesi Nogay'ın Cuci hanedanının en büyük temsilcisi olduğunu göstermektedir. Nogay'ın bu sırada gerçekten de hanedanın en büyüğü olup olmadığını tespit edebilmemiz mümkün değildir. Ancak han olma hakkına sahip Batu Han'ın torunlarından büyük olması ve sahip olduğu güç Tokta'nın onu aka olarak görmesi için yeterli olmuştur.

Burada son olarak Nogay'ın Batu Han'dan aldığını iddia ettiği bir yetkiden bahsetmek istiyoruz. Yine Reşidüddin'de yer alan kayda göre Tokta'nın isteğini kabul eden Nogay, Tula Buka Han'ı tahttan indirmek için harekete geçmiş ve yolda karşılaştığı emirleri kendi yanına çekmek için onlara şöyle demişti:

“Yaşlılık zamanı(m) yaklaşıyor, (artık) tartışma, kargaşa ve karışıklıkları bıraktım, kimseyle çekişmek istemiyorum ve savaşmayı düşünmüyorum. Bununla birlikte Sayın (Batu) Han'dan eğer onun ulusunda birisi karışıklık çıkarırsa ve bu ulusun nizamını bozarsa bu (olayı) soruşturmam ve onların kalplerini birbirleriyle anlaşmaya meylettirmek için emir aldım⁷.” (Raşid-ad-din, 1960: 83)

Bu Nogay'ın gücüne katkı sağlayacak bir emirdir. Ancak biz bunun gerçeği yansıttığını düşünmüyoruz. Çünkü Batu Han öldüğü vakit Nogay'ın yaşı 15 civarındaydı ve henüz askeri alanda kendisini kanıtlayan bir başarısı da yoktu. Bu noktada Batu Han'ın kendi oğulları, kardeşleri ve hanedanın diğer üyeleri dururken genç Nogay'a ulusun geleceği için böylesine bir yetki vermesi pek inandırıcı gözükmemektedir. Kaldı ki eğer böyle bir yetkisi olsaydı başta Tuda Mengü Han'ın tahttan indirilmesinde olmak üzere diğer problemler sırasında bunu gündeme getirmesi gerekirdi. Dolayısıyla biz bu sözleri Nogay'ın kendi gücüne dayanarak emirleri yanına çekmek için yapmış olduğu bir aldatmaca olarak değerlendiriyoruz.

Nogay'ın ulus içerisindeki konumu Çağatay ve Batu Han'ın Moğol İmparatorluğu içerisindeki konumlarına benzemektedir. Cengiz Han'ın ölümünden sonra hanedanın en büyük temsilcisi olan ve imparatorluğun batısından sorumlu olan Çağatay, sahip olduğu güce karşılık Büyük Han Ögedey'in gölgesinde kalmıştır. Öyle ki Tarabi İsyanı sonrasındaki süreçte görüldüğü üzere Türkistan'a kendi valisini tayin ettirememesinin sebebi yasa gereği büyük hana karşı gelememesi idi (Kafalı, 2005: 76, 84). Batu Han da kendi döneminde hanedanın en büyüğü olmasına ve bizzat Mengü Han'ı Karakurum'da tahta oturtmasına rağmen ikinci kişi olmaktan kurtulamamıştır. Söz konusu bu durumun Ak Orda içerisindeki örneği ise Nogay'dır. O, yeri geldiği vakit

⁷ *Câmiu't-Tevârih*'in İngilizce çevirisinde Sayın Han yerine Cengiz Han ismi geçmektedir (Rashiduddin, 1999: 363). Fakat bu, çeviride yapılan bir hata olmalıdır. Nogay, Cengiz Han öldükten sonra dünyaya geldiği için onun büyük dedesinden böyle bir emir alması mümkün değildir.

hanlardan da güçlü bir konuma ulaşmasına rağmen hanlık makamına ulaşamamış ve hep ikinci planda kalmıştır (Trepavlov, 1993: 90).

Nogay'ın Han Olup Olmadığı Tartışması

Nogay'ın konumunu el aldığımız bir önceki kısımda onun sahip olduğu yetkilerden ve Ak Orda'nın sağ kanadı üzerinde hâkim olduğundan bahsetmiştik. Buna rağmen onun ulaşmış olduğu devasa güç, özellikle de diğer devletlerin iç işlerine karışması ve yabancı hükümdarlarla diplomatik münasebetler kurması onun han olup olmadığı tartışmasını gündeme getirmiştir. Yüzyılı aşan bu tartışma hâlâ devam etmektedir. Biz de bu noktada kendi görüşümüzü belirtmeye çalışacağız.

Tartışmaya başlamadan evvel literatürde ele alınan görüşleri paylaşmak istiyoruz. XIX. yüzyıl Rus tarihçilerinden Arhimandrit Leonid Nogay'ın Rusya ve Balkanlar üzerindeki etkisini incelediği çalışmasında Nogay'ı hiçbir şüphe duymadan han olarak görmektedir (Leonid, 1868: 1-13). Yine aynı dönemde yaşayan A. K. Markov Kırım'da bulunan paralara dayanarak Nogay'ın sadece han değil, aynı zamanda kendi adıyla anılan hanedanın da kurucusu olduğu görüşündedir (Veselovskiy, 1922: 1, 53-54). Nasonov'a göre Mengü-Timur Han'ın ölümünden sonra Ak Orda'da iki askerî-siyasî cephe oluşmuş ve bu ortamda batıda kalan toprakları Nogay yönetmeye başlamıştır (Nasonov, 1940: 69-70). Nasonov'un görüşünü kabul eden Vernadsky de Tuda Mengü Han'ın tahta çıktığı kurultayda Nogay'ın Aşağı Tuna'nın fiili hükümdarı olarak tanıdığını söyleyerek onu Nogay Ordası'nın hanı olarak görmektedir (Vernadsky, 2015: 203).

Kırım'da bulunan paralar üzerinde çalışma yapan Smirnov, Nogay'ın hanlığı iddialarına karşı çıkararak onun sadece bir emir olduğunu söylemektedir (Veselovskiy, 1922: 1). Yakubovskiy'e göre hanedana olan bağlılığı Nogay'ın yükselmesini sağlamış olsa da kendisi resmiyette sadece bir tümenbaşı idi (Yakubovskiy, 2000: 46). Şamiloğlu hanlıklar dönemi yönetim şemasını Cuci Ulusu'na uyarlayarak Nogay'ı pek çok hakka sahip bir karaçi beyi olarak görmektedir (Schamiloglu, 1986: 129-140). Nogay'ın ulus içerisindeki konumunu ele alan Trepavlov ise Nogay'ın handan sonra ikinci kişi olan beylerbeyi olduğu düşüncesindedir (Trepavlov, 1993: 87).

1922'de Nogay hakkındaki ilk bibliyografik çalışmayı yapan Veselovskiy, Nogay'ın gücünü tanımakla beraber onu han olarak kabul etmemektedir. Ona göre Cuci'nin gayrimeşru oğullarından birinin soyundan gelmesi sebebiyle Nogay'ın han olması mümkün değildi. Kaldı ki kaynaklarda onun tahta çıkış töreniyle alakalı bilgi de bulunmamaktadır (Veselovskiy, 1922: 3, 51). Safargaliyev de gelmiş olduğu soy itibarıyla Nogay'ın tahta çıkma hakkı olmadığını söylemektedir (Safargaliyev, 1960: 60). Poçekayev'e göre meşru soydan gelenler olduğu müddetçe cariyelerin soyundan gelen oğullar han olamazlardı ve Nogay da bu kategoriye girmektedir (Poçekayev, 2010: 47). Spuler ise Türklerdeki ikili teşkilata yakın bir yönetimin Ak Orda'da da

görüldüğünü belirterek Nogay'ın han değil ama yönetimde etkili bir isim olduğunu söylemektedir (Şpuler, 2016: 92). Mıskov'a göre kaynaklar onu han olarak gösterse de gerçekte bu doğru değildi. Onun hakları sınırlıydı ve bu sebeple tahtta hak iddia edemezdi (Mıskov, 2003: 114-115).

Yegorov'a göre Nogay'ın ayrılma isteği Ak Orda'yı iki kısma ayırmıştı; doğuda han varken batıda ise her şeye gücü yeten tümenbaşı bulunuyordu. Burada Nogay'ın gücünü haninkine yaklaştırırsa da yine de onun Ak Orda'nın iç ve dış politikasının bir parçası olduğunu düşünmektedir (Yegorov, 2010: 35). Fedorov-Davidov'a göre kendisine bağlı emirleri olan Nogay sağ kanadın lideriydi ve daha sonra Tokta Han ile savaşmak suretiyle hanlık tahtını da talep etmeye çalışmıştı (Fedorov-Davidov, 1973: 72-74). Zakirov ise soyu itibarıyla han olmadığını kabul ettiği Nogay'ın Sultan Baybars'a göndermiş olduğu mektup ile Mengü Timur Han'ı tanımadığını açıkça gösterdiğini ifade etmektedir (Zakirov, 1966: 63-64).

Bu tartışma Türk araştırmacıların da ilgisini çekmiştir. Akdes Nimet Kurat'a göre babasından dolayı Nogay han olamamış, yalnızca emir unvanı ile yetinmek zorunda kalmıştır (Kurat, 2019: 129). Kafalı'ya göre Nogay meşru hanın soyundan gelmiyordu ve yalnızca hanın tümenbaşlarından biriydi (Kafalı, 1976: 60). Alpargu da bu çizgi üzerinde ilerlemekte ve onu ordu komutanı olarak görmektedir (Alpargu, 2007: 13). Kaynakların Nogay için kullandığı farklı unvanları değerlendiren Özcan ise her ne kadar kendisini han olarak göstermeye çalışsa da hakikatte Nogay'ın han olmadığını söylemektedir (Özcan, 2017: 260-261). Hayrunnisa Alan karaçi beyi, ulus beyi vb. gibi isimlendirmelere takılmadan ulus içerisinde etkili bir bey olduğu ama han olmadığı görüşündedir (Alan, 2012: 11,16). Kemaloğlu da Tuda Mengü Han'ın tahta çıkmasıyla birlikte Nogay'ın artık niyetini saklama ihtiyacı duymadığını ve resmi konumu ne olursa olsun handan bile güçlü bir makama ulaştığını belirtmektedir (Kemaloğlu, 2015: 86).

Bunun dışında bir grup araştırmacı da Nogay'ın tahta çıkamamasının sebebi olarak Cengiz Han soyundan gelmemesini öne sürmektedir (Yakubovskiy, 2000: 48; Kardaş, 2015: 63). Bu görüşe göre hanlardan dahi üstün güce ulaşan Nogay'ın Ak Orda tahtına çıkmasını engelleyecek hiç kimse yoktu. Buna rağmen onun arzusuna ulaşamaması aslında Cuci'nin soyundan gelmediğini göstermektedir (Üçgül, 2019: 57). Bu noktada Yakubovskiy onun ulus içerisindeki konumunun, kendisini han ilan etmeyip de emir ve gürengen lakaplarıyla yetinen Timur ile eşdeğer olduğunu belirtmektedir (Yakubovskiy, 2000: 48).

Toparlayacak olursak araştırmacılar iki sonuç üzerinde durmaktadırlar. Nogay'ı han olarak görmeyenler Reşidüddin'e dayanarak onun Cuci Han'ın gayrimeşru oğlunun soyundan geldiğini bu sebeple de han olamayacağını ileri sürmektedirler. İlkın Veselovskiy tarafından ortaya atılan bu görüş sonraki araştırmacılar tarafından da ekseriyetle kabul görmüştür. Nogay'ı han olarak kabul edenler ise buna gerekçe olarak onun ulaşmış olduğu gücü, hanların otoritesine tabi olmamasını ve kendi ulusunda bağımsız hareket etmesini

göstermektedirler. Üçüncü bir grup ise Cengiz Han'ın soyundan gelmediğini, bu sebeple de tahta çıkamadığını düşünmektedir.

Şimdi de ana kaynaklara bakalım. Arap ve Fars kaynaklarında Nogay'ın daha çok “*Berke'nin ordu komutanı*” şeklinde anıldığından yukarıda bahsetmiştik. Nogay'ın han olduğuna işaret eden tek kayıt Yunini ve Mufaddal'ın eserlerinde geçmekte ve Kırım'da hak sahibi olan dört Moğol hanından birinin Nogay olduğu söylenmektedir (Mufaddal, 1941: 336; Guo, 1998: 127). Ayrıca bazı Arap kaynaklarında Nogay'ı öldüren Rus askeri için Tokta Han'ın “*sıradan insanlar hanları öldüremez*” sözü de Nogay'ın han konumunda olduğunu düşündürmektedir (İbn Haldun, 1884: 383). Rus yıllıklarında Nogay'ın farklı şekillerde anıldığı görülmektedir. Bunlar içerisinde en ağır ifadeler *İpatevskaya Yıllığı*'nda yer almakta ve Nogay'ın ismi “*lanetli ve kanunsuz*”⁸ sıfatlarıyla birlikte anılmaktadır (İpatevskaya, 1843: 207). *Lavrentevskaya* ve *Tverskaya Yıllıklarında* Nogay'ın ismi önüne hiçbir sıfat getirilmeden tek başına kullanılmıştır (Lavrentevskaya, 1846: 207; Tverskaya, 1846: 405). Diğer Rus yıllıklarında ise Nogay'ın ismi *çar* unvanı ile birlikte yer almaktadır (Örnek olarak bkz. Sofiyskaya, 1851: 199; Voskresenskaya, 1856: 176; Nikonovskaya, 1885: 161; Simeonovskaya, 1856: 78; Ermolinskaya, 1910: 92; Gustinskaya, 2003: 125). Hatta *Voskresenskaya Yıllığı*'ndaki hanlar listesinde Nogay'ın ismi Mengü Timur Han'dan sonra Tuda Mengü Han'ın yerine yazılmıştır (Voskresenskaya, 1856: 241). Avrupa'nın çeşitli yerlerinde yazılan eserlerde de Nogay'a *kral* şeklinde hitap edildiği görülmektedir (Danilo, 1935: 90; Marco Polo, 2009: 439, 444-445).

Biz bu meseleyi hukuki ve fiili olarak iki açıdan ele alacağız. Hukuki yönden konuyu ele alacak olursak Nogay'ın han olabilmesi mümkün değildi. Fakat burada literatürde yaygın olan Veselovskiy'in görüşüne de katılmıyoruz. Ona göre Nogay, Cuci'nin gayrimeşru oğullarından Buval'ın soyundan geliyordu ve Moğollarda gayrimeşru oğulların tahtta hak iddia edebilmesi mümkün değildi. Buval'ın gayrimeşruluğunun sebebi ise annesinin Cuci'nin cariyelerinden biri olmasıdır (Veselovskiy, 1922: 3). Ancak Veselovskiy'in kaynak olarak kullandığı *Câmiu't-Tevârih*'te Buval'ın annesinin Cuci'nin cariyelerinden biri olduğuna dair herhangi bilgi yoktur. Veselovskiy'i böyle bir düşünceye iten sebep belki de Buval'ın annesinin isminin belli olmamasıdır. Bunu da onun cariye olmasına yormuş olması mümkündür. Ancak Cuci Han kısmının başında Reşidüddin, Cuci'nin baş hatunu Cakambu'dan başka diğer hatun ve cariyelerinden de çocukları olduğunu söylemektedir (Raşid-ad-din, 1960: 65). Bu sebeple Buval'ın

⁸ Kaynaktaki ifadenin tam karşılığı bu şekilde olmakla birlikte burada asıl olarak kastedilen Nogay'ın Ortodoks kültürosferinden olmamasıdır. Orta Çağ dünyasında karşısındaki kişiyi kendisinden görmeyen yazarların onlar için bu şekilde alçaltıcı ifadeleri sıklıkla kullandıkları görülmektedir. Buna benzer şekilde Sırp kaynağı da Nogay için çar demesine rağmen aynı zamanda “*kanunsuz ve dinsiz*” ifadelerini kullanmaktadır. (Danilo, 1935: 90) Bu noktada söz konusu ifadenin Rus dini kesiminden çok Ortodoks literatüründe kullanılan bir terim olduğu görülmektedir.

annesinin de Cuci'nin hatunlarından biri olma ihtimali vardı. Dolayısıyla onu cariyeye olarak görüp Buval'ın soyunu doğrudan gayrimeşru olarak nitelendirmek doğru değildir.

Şimdiye kadar Veselovskiy'in görüşünü onun kaynak olarak sunduğu *Câmiu't-Tevârih*'te böyle bir bilgi olmadığı için doğru bulmadık. Buna karşılık Reşidüddin'in bir başka eseri olan *Şu'ab-i Peçgâne*'nin zeyli konumundaki *Muizzü'l-ensab* adlı eserde Buval'ın annesinin isminin Karacın Hatun olduğu söylenmekte ve Cuci'nin cariyelerinden biri olduğu belirtilmektedir (Mu'izz al-ansab, 2006: 38). Bu esere dayanarak Nogay'ın büyükannesinin cariyeye olduğunu söylemek mümkün olabilir. Ancak *Muizzü'l-Ensab*'in verdiği bu bilgiyi doğru kabul etsek ve Nogay'ın gerçekten de gayrimeşru soydan geldiğini söylesek dahi bu durum Nogay'ı taht iddiasından mahrum bırakamazdı. Çünkü Moğollarda meşru ve gayrimeşru oğullar arasında ayırım yapılmadığı görülmektedir (Carpini, 2018: 65; Vladimirtsov, 1995: 84; Alinge, 1967: 146; Mıskov, 2003: 114). Bu durumda Nogay'ın da diğer hanedan üyeleri gibi han olması lazım gelirdi. Öte yandan Nogay'ın Cengiz Han soyundan gelmediği için tahta çıkamadığı görüşünü benimsemek de bizce zordur. Nitekim farklı milletlerin kaynaklarında ondan Cengiz Han'ın torunu şeklinde bahsedilmesi ve birbirine yakın şecere vermesi Nogay'ın soyu konusunda bizce herhangi bir şüpheye mahal vermemektedir.

Bize göre Nogay'ın tahtta hak sahibi olamamasının asıl sebebi Cengiz Han'ın yapmış olduğu taksimata dayanmaktadır. Cuci'nin ölümünün ardından tahttan birbirleri lehine feragat eden oğulları Orda ve Batu, nihai kararı vermesi için dedelerine başvurmaya karar vermişlerdi. Akabinde Cengiz Han'ın yaptığı paylaşımda Ak Orda toprakları Batu'ya, Gök Orda toprakları da Orda'ya verilirken ikisi arasındaki üstünlüğün Batu Han'da olmasına karar verildi. (Ötemiş Hacı, 2018: 31-36; Kafalı, 2009: 84; Derin, 2003: 231-232; Söylemez, 2020: 90-91). Batu Han'a verilen bu hak onun soyundan gelenlere de geçmiş ve Berdibek Han (1357-1360)'ın ölümüyle Batu Han'ın soyu sona erinceye kadar Ak Orda'da hep onun torunları han olmuşlardır. Bunun tek istisnası olan Berke Han ise o sırada Batu Han'ın soyundan yetişkin bir kimse olmadığı için tahta çıkmış ve onun ölümüyle beraber taht tekrardan Batu Han'ın torunlarına geçmiştir. Dolayısıyla Nogay'ın tahta çıkamamasının sebebi onun Batu Han'ın değil de Buval'ın soyundan geliyor olmasıdır.

Yasaların tayin ettiği bu mahrumiyet Nogay'ın hanlarla olan ilişkilerinde de kendisini göstermektedir. Gücünün zirvesinde olduğu zamanlarda dahi ancak yasaların izin verdiği ölçüde hanlara karşı gelebilmiş, bu mümkün olmadığında ise hep geri adım atmıştır. Tula-Buka Han Macaristan'a sefer düzenleyeceği zaman Nogay'ın kendisine bağlı askerlerle gelmesini emretmiş, o da bunu kabul etmiştir. Yine Tula Buka Han döneminde Kursk'ta yaşanan krizde ilkin Han'ın desteklediği knezlere karşı Baskak Ahmet'e yardım etmiş fakat son aşamada Han ile anlaşarak geri adım atmıştır (Özcan, 2017: 279-282). Tula Buka Han'ı tahttan indirdiği vakit gücünün zirvesinde olmasına rağmen kendisini han ilan etmek yerine Tokta'yı tahta çıkarmıştır. Yine aynı olayda Tula Buka Han ve

tarafklarlarını, öldürmesi için Tokta'ya teslim etmesinin sebebi onun buna hakkının olmamasıydı (Baybars, 1941: 190; Nüveyri, 1941: 268). En nihayetinde Tokta Han ile ilk savaşında askerleri düşmanı kovalarken onlara Don Nehri'ni aşmamalarını emretmişti (Baybars, 1941: 202; Nüveyri, 1941: 276). Çünkü Don'un ötesindeki topraklar Tokta Han'a aitti ve bu topraklara girdiği takdirde işgalci konumuna düşerdi. Görüldüğü üzere Nogay'ın tüm gücüne rağmen hanın otoritesinden çıkamadığı anlaşılmaktadır. Onun yasaları yok sayıp han olmaya çalışması geleneklerin yıkılması anlamına gelirdi ki bu durumda Ak Orda'nın yönetiminde etkin olan tüm kesimleri karşısında bulacağı kesindi. Bu sebeple han olamayan Nogay buna karşılık kendi topraklarında bağımsız hareket eden bir politika izlemeye çalışmıştır.

Peki, Nogay han değilse neden pek çok yabancı kaynakta han olarak gösterilmiştir? Bunun sebebi ulaşmış olduğu gücün yabancı ülkelerdeki yansımalarıdır. Bunun en başında Sırp kaynağı gelir. Sırbistan Kralı Milutin, Nogay'a tabi olmak zorunda kalmıştı ve bu şartlar altında kaynak yazarının Nogay'ı kral olarak görmesinden daha tabi bir şey olamazdı. Bu durum Rus yıllıkları için de geçerlidir. Kuzey Rusya'daki büyük knezlik çekişmesinde Nogay, Dmitriy'e destek vermiş ve onun desteği sayesinde Dmitriy makamını korumayı başarmıştır. Dmitriy'e bu desteği sağlayan kişi elbette ki Rusların gözünde çar olarak görülmüştür. Onların bu bakış açısı gayet doğal olsa da hakikatte Nogay han olmayıp sadece ulusun batısında etkin olan bir emirdi. *Voskresenskaya Yıllığı*'ndaki hanlar listesinde Nogay'ın ismi geçse de doğu kaynaklarında karşılığının olmaması sebebiyle bunu kabul etmek mümkün değildir.

Aynı durum Arap kaynakları için de geçerlidir. İbn-i Haldun'da geçen "*sıradan insanlar hanları öldüremez*" sözüne karşılık diğer Arap kaynaklarında geçen "*...büyük insanları öldüremez*" (Baybars, 1941: 211; Nüveyri, 1941: 278) ifadesi daha doğru gibidir ve burada kastedilen Nogay'ın han olması değil, devlet içerisindeki yüksek mevki ve hanedanla olan bağlılığıdır. Yunini ve Mufaddal'ın belirttiği melik ifadesini ise yine Rus ve Sırp kaynaklarında olduğu gibi Nogay'ın gücünün yansımaları olarak görüyoruz.

Buraya kadar konuyu hukuki boyutta ele almaya çalıştık. Peki, fiiliyatta durum neydi? Yasaların vermiş olduğu tüm mahrumiyetlere rağmen Nogay'ın en nihayetinde kendisini han ilan ettiğini görüyoruz. Bunun en büyük kanıtı ise üzerinde Nogay'ın adının yer aldığı Sakçı darphanesinde basılmış gümüş ve bakır sikkelerdir. Bu sikkeler daha çok günümüz Romanya, Moldova ve Kuzey Bulgaristan topraklarında ortaya çıkmıştır (Vasary, 2018: 100-101; Kazarov ve Krivenko, 2010a: 201-209; Kazarov ve Krivenko, 2010b: 139-146; Lazarov, 2012: 29). Söz konusu topraklar genel olarak Nogay'ın kontrol ettiği ya da vasallığı altında olan yerlerdi. Orta Çağ İslam devletlerindeki en önemli hükümlerlik alametlerinden birinin para basmak olduğu (Tekin, 2009: 179) göz önüne alındığı zaman Nogay'ın da kendisini han ilan ettiği görülmektedir.

Bu paraların ne zaman basıldığı tam olarak belli değilse de araştırmacılar XIII. yüzyılın 90'lı yıllarında basıldığını düşünmektedirler (Kazarov ve Krivenko, 2010a: 203; Lazarov, 2012: 16-17)⁹. Bizim burada kesin bir tarih verebilmemiz mümkün değildir ancak yüzyılın son on yılının ortalarında basılmış olması ihtimal dâhilindedir. Çünkü tam da bu sırada Nogay ile Tokta Han arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamış ve yerini hızla savaşa bırakmıştır (Baybars, 1941: 199; Nüveyri, 1941: 274; Raşid-ad-din, 1960: 84)¹⁰. Kaynaklarda belirtilmiş olmasa da Nogay'ın para basmak suretiyle kendisini han ilan etmesi ve Sakçı merkezli bir hanlık kurmasının Tokta Han tarafından kesinlikle kabul edilmediğini söylemek mümkündür.

Nogay'ın para basarak sadece kendisini han ilan etmediği, aynı zamanda bir hanedan kurma amacıyla olduğu görülmektedir. Bunun kanıtı Nogay'ın kendisiyle birlikte oğlu Ceka adına da para basmış olmasıdır (Vasary, 2018: 101-102; Kazarov ve Krivenko, 2010a: 203). Bu durum Nogay'ın veliht olarak büyük oğlu Ceka'yı seçtiğini göstermektedir. Nogay bundan sonraki süreçte kafasında kurduğu hanedanı güçlendirmeye çalışmıştır. Kurmuş oğullarının¹¹ mağlup edilmesinden sonra onların tüm askerleri ve ganimetleri kendi oğulları arasında dağıtılmıştır. Böylece oğulları iyice kuvvetlenmiş, kaynağın aktardığına göre babalarından bile güçlü konuma ulaşmışlardır (Baybars, 1941: 207). Yine Tokta Han ile ilk savaştan sonra torunu Aktacı'yi vergi toplamak için Kırım'a göndermiştir (Baybars, 1941: 204). Bu noktada İbn Haldun onun Kırım'ı torununa bahsettiğini söylemektedir (İbn Haldun, 1884: 382). Tüm bunlar Nogay'ın bir hanedan kurmaya çalıştığına işaret etmektedir.

⁹ Kazarov'a göre bu paralar Tokta Han'ın tahta çıkmasından önce basılmış olamazdı çünkü önceki dönemde Nogay'ın para basma yetkisi yoktu. Bu sebeple paralar en erken 1291 olmak üzere yüzyılın son on yılında basılmış olmalıydı. Lazarov ise Ak Orda'nın tarihi ile karşılaştırma yaparak bu paraların 1296-1301 arasında basıldığını düşünmektedir.

¹⁰ Arap kaynakları aralarındaki ilişkilerin bozulma sebebi olarak Tokta Han'dan kaçan emirlerin Nogay tarafından kabul edilmesini söylemektedirler. Bu olay H. 697'ye karşılık gelen 1297-98'de meydana gelmiştir. Reşidüddin ise kızı Kabak'ın şiddet görmesinden dolayı Salciday Gürgen ile arasının bozulması ve Tokta Han'ın Salciday'ın tarafında yer alması üzerine sonrasında gelişen olayları sebep olarak sunmaktadır. Söz konusu olayın tarihi belli olmasa da Arap kaynakları ile hemen hemen aynı döneme denk gelmektedir.

¹¹ Arap kaynaklarında Kurmuş oğulları olarak adlandırılan emirler Abaci, Karacin ve Yanci adlı tümen sahibi üç kardeşti. Askeri kuvvet ve ulus içerisindeki mevkileri bakımından Nogay'a yakın bir konumda gösterilmeleri ne denli büyük bir güce sahip olduklarını göstermektedir (Baybars, 1941: 206). Babalarının kim olduğu tam olarak belli değildir. Kendisinin Plano Carpinili Johannes'in seyahatnamesinde Özi Nehri'nin batısında oturduğu belirtilen Kuremsa olması ihtimal dahilindedir (Plano, 2018: 132). Rus yıllıklarında Kurmuş olarak isimlendirilen bu emir Galiçya Knezi Daniil'e karşı mücadelesi ile karşımıza çıkmaktadır (İpatevskaya, 1843: 192). Kurmuş ismi Batu Han'ın kardeşi Orda'nın oğlu olarak Câmi'ut-Tevârih isimli eserde de geçmesine rağmen burada onun oğlunun olmadığı ifade edilmektedir (Raşid-ad-din, 1960: 70). Biz adı geçen kardeşlerin Johannes'in seyahatnamesinde ve Rus yıllıklarında geçen Kuremsa olduğunu düşünmekle birlikte yine de konunun tam olarak açıklığa kavuşturulması gerektiğini belirtmek isteriz.

Nogay'ın kendi adına para basması onu Tokta Han ile savaşa sürüklese de ilk savaşta topladığı ordu, onun sağ kanat emirleri üzerindeki otoritesinin hâlâ devam ettiğini göstermektedir. Ancak savaştan sonra tüm kazanımları oğulları arasında paylaşırması ona karşı büyük bir tepkiye neden oldu. Çünkü ona destek veren emirler Han'a karşı onunla birlikte savaşmışlardı ve elbette ki bunun karşılığını bekliyorlardı. Ancak beklentileri karşılık bulmadı ve bunun sonucunda Kurmuş'un oğulları Tokta Han'a katılmaya karar verdiler. Kaynaklarda onların gücünün Nogay ile eş değerde olduğunun belirtilmesi tepkinin ne denli büyük olduğunu göstermektedir (Baybars, 1941: 206). Yine Aktaci'nin öldürülmesinden sonra Kırım'ı yağmalayan ordunun komutanı Emir Maci ile beraber Sudun, Utraç, Akbuğa ve Tayta'nın 30.000 asker ile Tokta Han tarafına geçmesi de buna örnektir (Baybars, 1941: 210). Tüm bunlar Nogay'ın kurmaya çalıştığı hanedanın emirler arasında destek bulmadığını göstermektedir.

Burada bir konuya daha açıklık getirmek gerekir. Nogay'ın hanlığı tüm Ak Orda'yı kapsamıyordu dolayısıyla kendisini Tokta Han'ın yerine han ilan etmiş değildi. Onun hanlığı kendi idaresindeki topraklar üzerinde geçerliydi. Böylece Nogay'ın para basması ile beraber Deşt-i Kıpçak'ta aynı anda iki hanın olduğu görülmektedir. Ancak bunun Nasonov ve Vernadsky'in belirttiği ikili yönetim ile karıştırılmaması gerekir. Onlara göre ikili yönetim Tuda Mengü Han zamanından itibaren geçerliydi ve Han ile Nogay arasında yapılan anlaşmanın bir sonucuydu (Nasonov, 1940, 69; Vernadsky, 2015: 203). Ancak burada Nogay'ın Tokta Han'a karşı gelerek kendi topraklarında hanlığını ilan ettiği görülmektedir. Öte yandan bu durum Nogay'ın topraklarını Ak Orda'nın geri kalan kısmından ayırmış değildi, gergin de olsa iki taraf arasındaki bağlar devam ediyordu (Yegorov, 2010: 35).

Sonuç

Yaklaşık 40 yıllık siyasî kariyerinde Ak Orda yönetiminde büyük bir nüfuz elde eden ve hanları dahi tahttan indirip çıkarabilecek güce ulaşan Nogay'ın ulus içerisindeki konumu ciddi bir tartışma konusu hâline gelmektedir. Kendi ordusuna sahip olan, yabancı devlet hükümdarlarıyla diplomatik münasebetler kuran, Balkan hükümdarları ile bazı Rus knezlerini kendisine tabi kılan Nogay için Şamiloğlu karaçi beyi, Trepavlov ise beylerbeyi olduğu görüşünü öne sürmektedir. Her iki tarihçinin teorisi kıymetli olmakla birlikte bazı eksiklikleri sebebiyle bizce doğru değildir. Ana kaynaklarda Nogay için kullanılan emir kelimesini doğru olarak kabul etmekle birlikte bu unvanın da onun konumunu tam olarak yansıtmadığını ifade etmek gerekir. Yalnızca şunu söyleyebiliriz ki unvanı ne olursa olsun Nogay, handan sonra gelen ikinci kişi konumundaydı ve Ak Orda'nın batısını tamamıyla kendi uhdesi altında tutmaktaydı.

Ele alınması gereken bir diğer konu da Nogay'ın han olup olmadığı meselesidir. Her ne kadar Cengiz Han soyundan geliyor olsa da Ak Orda tahtı Batu Han'ın soyundan gelenlere aitti, bu da Nogay'ın tahta çıkmasına engel olmuştur. Buna karşılık 1290'lı yılların ortalarında para basmak suretiyle

kendisini han ilan ettiği ve hanedan kurmaya çalıştığı da bir gerçektir. Fakat bu teşebbüsü çevresindeki emirlerin tepkisine neden olmuş, nihayetinde Tokta Han ile ikinci savaşı sırasında ölümüyle birlikte bu girişimi sonuçsuz kalmıştır.

Kaynakça

- Alan, Hayrunnisa (2012). Altın Orda Hanlığında Hakimiyet Anlayışı ve Karaçi Beylerin Ortaya Çıkışı. *Tarih Dergisi*, S. 54, s. 1-20.
- Alinge, Curt (1967). *Moğol Kanunları*. Çev. Çoşkun Üçok. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları. No. 227.
- Alpargu, Mehmet (2007). *Nogaylar*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Arhiepiskop Danilo (1935). *Jivoti Kralyeva i Arhiepiskopa Srpskih*. Preveo Lazar Mirkoviç. Belgrad.
- Ciociltan, Virgil (2012). *The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*. Leiden-Boston: BRILL.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik (2013). *Tarih-i Cihan Güşa*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: TTK.
- Çolak, Selim (2021). *Emir Nogay ve Deşt-i Kıpçak'ta Hâkimiyet Mücadelesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Derin, Derya (2003). *Abdülğaffar Kırımı'nin Umdet'ül Ahbar'ına (Umdet'üt-Tevarih) Göre Kırım Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- El-Aynî (1884). İz Letopisa Bedreddina el-Aynî. *Sbornik Materialov Otnosyaşihysya k İstorii Zolotoy Ordı*. C. I. İzvleçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzena. Sanktpeterburg, Tipografya İmperatorskoy Akademii Nauk, s. 475-534.
- El-Makrîzî (1884). Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk. *Sbornik Materialov Otnosyaşihysya k İstorii Zolotoy Ordı*. C. I. İzvleçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzena. Sanktpeterburg: Tipografya İmperatorskoy Akademii Nauk, s. 417-442.
- Ermolinskaya Letopis'* (1910). Polnoe Sobranie Russkih Letopisey. C. XXIII. Sanktpeterburg: İzdannoe po Visoçayşemu Povelenyu Arheografıçeskoyu Kommissiyey.
- Fedorov-Davidov, German Alekseyeviç (1973). *Obşestvennyy Stroy Zolotoy Ordı*. Moskva: İzdatel'stvo Moskovskogo Universiteta.
- Fine, John Van Antwerp (1994). *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*. Michigan: The University of Michigan Press.
- Gorskiy, Anton Anatolyeviç (2002). Nogay i Rus. *Turkologiçeskiy Sbornik 2001: Zolotaya Orda i ee Naslednie*. Moskva: İzdatel'skaya Firma Vostoçnaya Literatura, s. 130-155.
- Guo, Li (1998). *Early Mamluk Syrian Historiography Al Yunini's Dhayl Mir'at al-zaman*. Vol. I. Leiden-Boston-Köln: BRILL.
- Gustinskaya Letopis'* (2003). Polnoe Sobranie Russkih Letopisey. C. XL. Otvetstvennie redaktori serii V. İ. Buganov, B. A. Ribakov. Sanktpeterburg: Rossiyskaya Akademiya Nauk.
- Halperin, Charles (2020). On Recent Studies of Rus' Relations with the Tatars of the Jochid Ulus. *Zolotoordinskoe Obozrenie/Golden Horde Review*, S. 8 (1), S. 32-50.
- Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî (2018). *Târih-i Güzide*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: TTK.

İbn Abdüzzahir (1941). Teşrifü'l-eyyâm ve'l-ûsûr fî sireti'l-Meliki'l-Mansûr. *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*. Haz. W. de Tiesenhausen. Çev. İsmail Hakkı İzmirli. İstanbul: Maarif Matbaası, s. 137-147.

İbn Haldun (1884). Kitâbü'l-İber. *Sbornik Materialov Otnosyaşihşya k İstorii Zolotoy Ordı*. C. I. İzvleçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzena. Sankpeterburg: Tipografya İmperatorskoy Akademii Nauk, s. 365-394.

İbn-i Fazlullah el-Ömeri (1941). Mesâlikü'l-ebşâr fî memâliki'l-emsâr. *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*. Haz. W. de Tiesenhausen. Çev. İsmail Hakkı İzmirli. İstanbul: Maarif Matbaası, s. 361-414.

İbnü'l-Forat (1884). Târihu'd-düvel ve'l-mülûk. *Sbornik Materialov Otnosyaşihşya k İstorii Zolotoy Ordı*. C. I. İzvleçeniya iz Soçineniy Arabskih V. Tizengauzena. Sankpeterburg: Tipografya İmperatorskoy Akademii Nauk, s. 351-364.

İpatevskaya Letopis' (1843). Polnoe Sobranie Russkih Letopisey. C. II. Sankpeterburg: İzdannoe po Vısoçayşemu Poveleniyyu Arheografıçeskoyu Kommissieyyu.

Kafalı, Mustafa (1976). *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Kafalı, Mustafa (2005). *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Kafalı, Mustafa (2009). *Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi*. Ankara: TKAE Yay.

Kardaş, Kadri (2015). *Altınorda Devleti'nin Siyasi Tarihi (1241-1502)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kazarov, Aleksandr - Andrey Krivenko (2010a). Djuçidskie Moneti Sakçi iz Nahodok na Gorodişe Kosteşti v Moldove. *Stratum Plus, No. 6*, s. 201-209.

Kazarov, Aleksandr - Andrey Krivenko (2010b). Nahodki Zolotoordinskih Monet Sakçi v Moldove i v Ukraine, Noviy Monetniy Dvor - Akça Kerman. *Revista Arheologica*, s. 139-146.

Kemaloğlu, İlyas (2015). *Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*. 2. Baskı. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kurat, Akdes Nimet (2019). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: TTK.

Lavrentevskaya Letopis' (1846). Polnoe Sobranie Russkih Letopisey. C. I. Sankpeterburg: İzdannoe po Vısoçayşemu Poveleniyyu Arheografıçeskoyu Kommissieyyu.

Lazarov, Lchezar (2012). Djuçidskie Moneti, Çekanennie v Sakçi na Territorii Sovremennoy Bolgarii. *Numizmatika Zolotoy Ordı*. C. II. Kazan, s. 10-24.

Leonid, Arhimandrit (1868). *Han Nagay i ego Vliyanie na Rossiyu i Yujnh Slavyan*. Moskva: Çteniy v İmperatorskom Obşestve İstorii i Drevnostey Rossiyskih.

Letopisniy Sbornik, İmenuemy Tverskogo Letopisyu (1846). Polnoe Sobranie Russkih Letopisey. C. XV. Sankpeterburg: İzdannoe po Vısoçayşemu Poveleniyyu Arheografıçeskoyu Kommissieyyu.

Marco Polo (2009). *Dünyanın Hikâye Edilişi: Harikalar Kitabı*. Çev. Işık Ergüden, Z. Zühre İlkelen. 2. Baskı. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Miskov, Yevgeniy Pavloviç (2003). *Politiçeskaya İstoriya Zolotoy Ordı (1236-1313)*. Volograd: İzdatel'stvo Volgogradskogo Gosudarstvennogo Universiteta.

Mu'izz al-ansab (2006). *İstoriya Kazahstana v Persidskih İstoçnikah*. C. III. Almatı: İzdatel'stvo Dayk-Press.

Mufaddal b. Ebü'l-Fedâil (1941). En-Nehcü's-sedîd ve'd-dür-rü'l-ferîd fî mâ ba'de Târîhi İbni'l-Âmîd. *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*. Haz. W. de Tiesenhausen. Çev. İsmail Hakkı İzmirli. İstanbul: Maarif Matbaası, s. 320-349.

- Nasonov, Arseniy Nikolayeviç (1940). *Mongolî i Rus': İstoriya Tatarskoy Politiki na Rus*. Moskva-Leningrad: İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- Nikonovskaya Letopis'* (1885). Polnoe Sobranie Russkih Letopisey. C. I. Sanktpeterburg: İzdannoe po Vısoçayşemu Povelenyu Arheografiçeskoyu Kommissieyu.
- Nüveyri (1941). Nihayetül İreb. *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*. Haz. W. de Tiesenhausen. Çev. İsmail Hakkı İzmirli. İstanbul: Maarif Matbaası, s. 243-313.
- Ötemiş Hacı (2018). *Çengiz-Nâme*. Haz. İlyas Kemaloğlu. 3. Baskı. Ankara: TTK.
- Özcan, Altay Tayfun (2017). *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)*. Ankara: TTK.
- Özgüdenli, Osman Gazi (2012). Târîh-i Âl-i Selçûk. *DİA*. C. XL, s. 72-73.
- Pachymeres, Georges (2019). *Bizanslı Gözüyle Türkler*. Çev. İlcan Bihter Barlas. 3. Baskı. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- Paşuto, Vladimir Terentyeviç (1950). *Oçerki po İstorii Galitsko-Volunskoy Rusi*. Moskva: İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- Patkanov, K. P. (1873). *İstoriya Mongolov po Armyanskim İstoçnikam*. C. I. Sanktpeterburg: Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk.
- Plano Carpini (2018). *Moğolistan Seyahatnamesi: 13. Yüzyılda Avrupa'dan Orta Asya'ya Yolculuk*. Çev. Ergin Ayan. İstanbul: Kronik Kitap.
- Poçekayev, Roman Yulianoviç (2010). *Çari Ordınskie: Biografi Hanov Praviteley Zolotoy Ordı*. Sanktpeterburg: İzdatel'stvo Yevraziya.
- Raşid-ad-din (1960). *Sbornik Letopisey*. C. II. Çev. Yu. P. Verhovskiy. Moskva-Leningrad: İzdatel'stvo Akademii Nauk.
- Raşid-ad-din (2019). *Şuab-i Pandjgana (Pyat Rodosloviy)*. Pervod s persidskogo yazıkı Ç. İ. Hamidovoy. Kazan: İnstitut İstorii im Ş. Mardjani AN RT.
- Reşidüddin Fazlullah (2013). *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*. Çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejeni. Ankara: TTK.
- Rükneddin Baybars (1941). Baybars Tarihi. *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*. Haz. W. de Tiesenhausen. Çev. İsmail Hakkı İzmirli. İstanbul: Maarif Matbaası, s. 158-237.
- Sabitov, Jaksılık Muratoviç (2012). Voennoe Provitostoyanie Nogaya i Hana Tokta. *Voennoe Delo Ulusa Cuçi i Ego Naslednikov*. s. 246-253.
- Safargaliyev, Magomet Garifoviç (1960). *Raspad Zolotoy Ordı*. Saransk: Mordovskoe Knijnoe İzdatel'stvo.
- Schamiloglu, Uli (1986). *Tribal Politics and Social Organization in the Golden Horde*. Columbia University.
- Sibir Hanlığı Kronikleri I: Yesipov Kroniği* (2020). Çev. Fatih Ünal, Murat Özkan, Mesut Karakulak vd. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Simeonovskaya Letopis'* (1856). Polnoe Sobranie Russkih Letopisey. C. XVIII. Sanktpeterburg: İzdannoe po Vısoçayşemu Povelenyu Arheografiçeskoyu Kommissieyu.
- Sofiyskiya Letopisi* (1851). Polnoe Sobranie Russkih Letopisey. C. V. Sanktpeterburg: İzdannoe po Vısoçayşemu Povelenyu Arheografiçeskoyu Kommissieyu.
- Söylemez, Yavuz (2020). *Es-Seb'ü's-Seyyâr Fi Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar (İnceleme-Tenkitledi Metin)*. Ankara: TTK.
- Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî (2014). *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım: Mesâlikü'l Ebsâr*. Çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Şpuler, Bertold (2016). *Zolotaya Orda: Mongolî v Rossii: 1223-1502*. Pervod s nemets. yz. i komment. M. C. Gatina. Kazan: İnstitut İstorii İm. Ş. Marcani AN RT.

- Tekin, Oğuz (2009). Sikke. *DİA*. C. XXXVII, s. 179-184.
- Trepavlov, Vadim Vintseroviç (2015). *Stepnie İmperii Evrazii: Mongolı i Tatarı*. Moskva: İzdatel'stvo Kvadriga.
- Trepavov, Vadim Vintseroviç (1993). *Gosudarstvennyy Stroy Mongol'skoy İmperii XIII veka*. Moskva: İzdatel'skaya Firma Vostochnaya Literatura.
- Uzelac, Aleksandar (2011). Tatars and Serbs at the end of the Thirteenth Century. *Revista de Istorie Militara*, 5-6, s. 9-20.
- Üçgül, Ozan Eren (2019). *Çengiz Soylu Devletlerde Kabile Reisleri*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Vasary, Istvan (2018). *Kumanlar ve Tatarlar: Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)*. Çev. Ali Cevat Koyunlu. 3. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Vassaf (1941). İstorii Vassafa. *Sbornik Materialov Otnosyaşihnya k İstorii Zolotoy Ordi*. C. II. İzvleçeniya iz Persidskih Soçineniy Sobrannie V. G. Tizengauzenom i Obrabotannie A. A. Romaskeviçem i S. L. Volinim. Moskva-Leningrad: İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, s. 80-89.
- Vernadsky, George (2015). *Moğollar ve Ruslar*. Çev. Eşref Bengi Özbilen. 2. Baskı. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Veselovskiy, Nikolay İvanoviç (1922). *Han İz Temnikov Zolotoy Ordi: Nogay i Ego Vremya*. Petrograd: Zapiski Rossiyskoy Akademii Nauk.
- Vladimirtsov, Boris Yakovleviç (1995). *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı: Moğol Göçebe Feodalizmi*. Çev. Abdülkadir İnan. 3. Baskı. Ankara: TTK.
- Voskresenskaya Letopis'* (1856). Polnoe Sobranie Russkih Letopisey. C. VII. Sanktpeterburg: İzdannoe po Vısoçayşemu Povelenyu Arheografiçeskoyu Kommissieyu.
- Yakubovskiy, Aleksandr Yuryeviç (2000). *Altın Ordu ve Çöküşü*. Çev. Hasan Eren. 2. Baskı. Ankara: TTK.
- Yegorov, Vadim Leonidoviç (2010). *İstoriceşkaya Geografiya Zolotoy Ordi v XIII-XIV vv*, Moskva. Krasand.
- Zakirov, Salih (1966). *Diplomatiçeskie Otnoşeniya: Zolotoy Ordi s Egiptom (XIII-XIV vv.)*. Moskva: İzdatel'stvo Nauka.

ПОЛОЖЕНИЕ ЭМИРА НОГАЯ В АДМИНИСТРАЦИИ БЕЛОЙ ОРДЫ

АННОТАЦИЯ

Одна из важных фигур в истории Белой Орды - Ногай достиг важного положения, постоянно поднимаясь на государственных постах на протяжении своей 40-летней политической карьеры. И хотя арабские источники называют его командующим армией, на самом деле он был всего лишь темником. В последующие годы, когда Менгу Хан послал его на запад, он начал набирать силу и сумел собрать эмиров на западе Белой Орды под своей собственной властью. Кроме того, устанавливая дипломатические контакты с иностранными правителями, особенно с мамлюками и Восточной Римской империей, с другой стороны, он взял под свое влияние балканские государства и некоторые русские княжества. Более того, как мы видим в Джами ат-таварихе, тот факт, что он

старший из династии (ака), также способствовало его власти. В силу всех этих особенностей Шамильоглу говорит, что Ногай является карачи-беком, а Трепавлов считает его беклербеком. Хотя тезисы обоих исследователей ценны, нам трудно принять их из-за некоторых неточностей. Согласно Шамильоглу, карачи-беки также состояли из вождей племен. Однако Ногай не может быть карачи-беком, потому что он потомок Чингисхана. Слово «беклербек» в том виде, в каком его сформулировал Трепавлов, трудно принять, поскольку оно не упоминалось в источниках того периода. Хотя мы используем слово «эмир» в основных источниках данного исследования, мы не считаем его достаточным. На самом деле у Ногая было гораздо больше власти, чем у эмира. Можно только сказать, что каким бы ни был его титул, он был лидером западного крыла Белой Орды. В этом отношении, как и в отношениях между Батыем и Менгу Ханом, он находился в положении второго человека после правителя.

Другой вопрос, который необходимо решить в отношении Ногая, - был ли он ханом или нет. По этому поводу некоторые исследователи, такие как Вернадский и Насонов, говорят, что в Белой Орде образовались два военно-политических лагеря и что Ногай правил землями на западе. Те, кто говорят, что Ногай не был ханом, полагаются на две причины. Придерживаясь точки зрения Веселовского, исследователи утверждают, что Ногай является внебрачным сыном Джучи. Другая группа утверждает, что он не мог взойти на престол, потому что он не был потомком Чингисхана. На наш взгляд, основная причина, по которой Ногай не смог взойти на престол, заключается в том, что он не является потомком хана Батыя. Потому что, когда Чингисхан разделил Улус Джучи между Ордой и Батыем, он отдал земли Белой Орды Батыю. Это помешало Ногаю взойти на престол. Хотя во многих основных источниках его называют ханом, это неправда. Составители этих источников находились под влиянием силы Ногая и считали его ханом. Однако на престол ханства он так и не вошел. Несмотря на это, Ногай объявил себя ханом в середине 1290-х годов, начав чеканить деньги. Впоследствии, после победы над Токта-ханом в 1298 году, он разделил все трофеи между своими сыновьями. Например, разделив солдат побежденных сыновей Курмуша между своими сыновьями, он поручил сбор доходов от Крыма своему внуку Актаджи. Это показывает, что он пытался основать свою собственную династию. Однако его игнорирование эмиров, действовавших вместе с ним, вызвало большую неоднозначную реакцию. Ногай, в конце концов потерявший поддержку эмиров, погиб во второй войне с Токта-ханом в 1300 году. Таким образом, мечтам Ногая о создании ханства пришел конец.

Ключевые слова: Ногай, темник, карачи-бек, беклербек, эмир, обсуждения ханства, чеканка монет.